

4. І наостанок, вважаємо, що ефективне корпоративне управління банком повинно стати об'єктом пильної уваги наглядових органів, оскільки в умовах сьогоденних реалій фактор професіоналізму та правильного розподілу повноважень і обов'язків керівництва банку повинен стати одним з вирішальних чинників виходу з кризи банківської системи України.

Література

1. Заходи впливу до зовнішніх аудиторів банку: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document>
2. Інформація про надані Національним банком України банкам України кредити на строк більше 30 календарних днів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/>
3. Методичні вказівки з інспектування банків "Система оцінки ризиків", затверджені постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
4. Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках, схвалені постановою Правління НБУ від 28.03.2007р. №98: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
5. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, затверджені постановою Правління Національного банку України 02.08.2004 № 361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua> – Розділ II, глава 1, ст. 1.1
6. Основні принципи ефективного банківського нагляду. Жовтень 2006 року. Базель: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document>
7. Про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України [Текст]: Положення НБУ, затв. постановою Правління НБУ від 20.03.1998 №114 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 1998. – №4. – С. 16
8. Річний звіт Національного банку України за 2011 рік: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document>

УДК 336.711.642

Макаренко М.І.,
д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки
Дмитрієв Є.Є.,
викладач-стажист кафедри міжнародної економіки
ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»

ЛІКВІДНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ: СТРУКТУРА ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Фінансова система України, як і в багатьох інших національних економіках – банкоцентрична, а це означає, що саме через банківську систему акумулюється, трансформується та перерозподіляється лівова частка фінансових ресурсів вітчизняного господарства. Таким чином, вплив банківської системи та її основних параметрів на розвиток національної економіки залишається суттєвим. Банківська система може впливати на макроекономічні процеси в країні двоїсто: з одного боку, потенційно, вона виступає локомотивом всього економіко-соціального розвитку, а з іншого, в часи банківських криз, негативні тенденції банківського сектору дестабілізують все національне господарство.

Однією з найважливіших характеристик, як окремого банку, так і всієї банківської системи, є ліквідність, яка виступає однією з передумов стабільного функціонування банківської інституції, умовою збереження її на ринку. Адже саме підтримання прийнятного рівня ліквідності дозволяє банку зберігати свою платоспроможність.

Світова фінансова криза негативним чином вплинула як на рівень ліквідності окремих банків, так і на ліквідність банківської системи загалом. Серед факторів, що призвели до проблем з ліквідністю можна зазначити зменшення довіри до банківської системи, ріст обсягу проблемних кредитів в портфелі банку, зменшення можливостей для залучення іноземних кредитів. Рівень ліквідності

банківської системи є фактором впливу на економічний розвиток національного господарства, а отже вирішення питання визначення достатнього рівня ліквідності є актуальною темою для дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню регулювання ліквідності банку та банківської системи присвячено багато праць як вітчизняних, так і закордонних авторів. Вагомий внесок у дослідження банківської ліквідності здійснено такими вітчизняними науковцями як О. Костюк, О. Криклій, В. Крилова, Р. Лис, В. Міщенко, С. Мочерний, Р. Набок, Л. Рябініна, І. Сало, А. Сомик, Е. Стародубцева, В. Стельмах, Д. Тарасов та ін.. Серед закордонних авторів проблему ліквідності висвітлювали А. Гайтан, Дж. Генли, Д. Даймонд, П. Дубвіг, Р. Ранкєре та ін. Проте, незважаючи на значний доробок наукового співтовариства, проблема визначення оптимального рівня ліквідності залишається нерозв'язаною. Особливо це стосується українських реалій, де питання аналізу, прогнозування та регулювання ліквідності всієї банківської системи є недостатньо дослідженим.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз підходів до визначення поняття та структури ліквідності банківської системи, її сучасного стану та впливу на реальний сектор економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показав перебіг світової фінансової кризи, що почала розгортатись з 2007 року, проблемою ліквідності не можна нехтувати. Останні роки XX та перші роки XXI століття характеризувались стабільним та стрімким розвитком всієї світової економіки, особливо її банківського сектору. Недорогі, доступні фінансові ресурси створювали надлишкову ліквідність у всій фінансовій системі. Банківський менеджмент на рівні окремого банку, національних банківських систем та навіть світового господарства не ставився до проблеми ліквідності як до такої, що може нести загрозу функціонуванню банківського сектору (про це свідчать, зокрема, дослідження компанії PricewaterhouseCoopers [1]).

Проте, результатом фінансової кризи стало те, що багато банків стикнулись з проблемою підтримання необхідного рівня ліквідності. Центральні банки здійснювали безпрецедентні заходи з підтримання ліквідності задля збереження фінансової системи, але при цьому багато банків збанкрутували, були змушені пройти процедуру злиття або санації. Криза показала, з якою швидкістю може проявитися нестача ліквідності і як швидко можуть вичерпатися джерела фінансування, загострюючи проблему оцінки активів і достатності капіталу.

З одного боку, під ліквідністю банківської системи прийнято розуміти динамічний стан, який забезпечує своєчасність, повноту та безперервність виконання всіх грошових зобов'язань банківської системи країни, характеризує рівень її надійності та достатність коштів відповідно до потреб розвитку економіки. З іншого боку, це спроможність банківської системи забезпечити своєчасне виконання всіх зобов'язань перед вкладниками, кредиторами та акціонерами банківських установ, можливість залучати в необхідному обсязі вільні кошти юридичних і фізичних осіб, надавати кредити та інвестувати у розвиток економіки країни [2].

Банківська ліквідність є багатогранною системною категорією, що складається з декількох окремих підсистем. Різноманітність підходів до визначення основних частин банківської ліквідності пов'язана зі складністю тлумачення та розуміння самої сутності даного поняття. Так, деякі науковці [3] розглядають банківську ліквідність як систему, що складається з трьох підсистем: підсистеми ліквідності активів та пасивів банку; підсистеми ліквідності балансу та ліквідності банку; підсистеми ліквідності банківської системи.

Ще одним можливим підходом для аналізу банківської ліквідності є підхід, що виділяє в ній наступні компоненти: ліквідність фінансування, ліквідність ринку та ліквідність центрального банку [4]. Автори зазначають, що саме взаємодія між даними підсистемами ліквідності обумовлює розвиток банківської системи через акумулювання, ефективний розподіл та перерозподіл тимчасово вільних коштів.

Проте, для української практики, в якій банківська система є дворівневою, тобто складається з Національного банку України на першому рівні та комерційних банків на другому, доцільним є розглядати ліквідність як дворівневу категорію. За даним підходом, розробленим фахівцями Центру наукових досліджень НБУ, банківська ліквідність розглядається на мікро- та макрорівні. Мікрорівень містить ліквідність окремого банку, складовими якої є ліквідність активів та балансу, а макрорівень включає, безпосередньо, ліквідність банківської системи [5].

Проте, треба розуміти і той факт, що ліквідність банківської системи базується на ліквідності окремого банку, а отже, і регулювання останньої здійснюється, перш за все, через механізми регулювання ліквідності окремої банківської інституції. Так, згідно з Положенням про регулювання Національним банком України ліквідності банків України, Національний банк для регулювання ліквідності банків, виконання функцій кредитора останньої інстанції, з урахуванням поточної ситуації на грошово-кредитному ринку застосовує такі інструменти:

- операції з рефінансування (постійно діюча лінія рефінансування для надання банкам кредитів овернайт, кредити рефінансування);
- операції репо (операції прямого репо, операції зворотного репо);
- операції з власними борговими зобов'язаннями (депозитні сертифікати овернайт та до 90 днів);

– операції з державними облігаціями України [6].

Однак, базовим інструментом пруденційного нагляду та регулювання ліквідності банківської системи залишається встановлення економічних нормативів. Така практика є загальноприйнятою не тільки в Україні, а і в інших країнах світу (табл.1).

Таблиця 1

Нормативи ліквідності за тривалістю дії в країнах Європи*

Країна	Джерело	Кількісні вимоги	
		Короткострокові	Довгострокові
Німеччина	Федеральне управління по фінансовим питанням	1 місяць	Від 1 місяця до одного року
Великобританія	Управління з фінансових послуг	2 тижні	3 місяці
Бельгія	Національний банк Бельгії	Від 1 тижня до 1 місяця	-
Франція	Управління пруденційного контролю	1 місяць	-
Ірландія	Центральний банк Ірландії	8 днів	Від 1 місяця до 2 років і більше
Нідерланди	Центральний банк Голландії	Від 1 тижня до 1 місяця	1 рік
Швейцарія	Федеральне агентство по нагляду за фінансовими ринками	1 місяць	-
Росія	Центральний банк Російської Федерації	1 місяць	-

* Складено на основі[7], [8]

Згідно з Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні від 28.08.2001 N 368, в своїй діяльності банк повинен дотримуватись трьох обов'язкових нормативів ліквідності, а саме: нормативу миттєвої, поточної та короткострокової ліквідності. Як показує історичний аналіз, дані нормативи виконуються банківською системою з надлишком (рис.1). Так, при граничному значенні у 20%, за 6 років з 2006 по 2012 рр., середнє значення нормативу миттєвої ліквідності становило 58,61%, нормативу поточної ліквідності – 73,48% (нормативне значення – 40%), короткострокової ліквідності – 92,73% (нормативне значення – 60%).

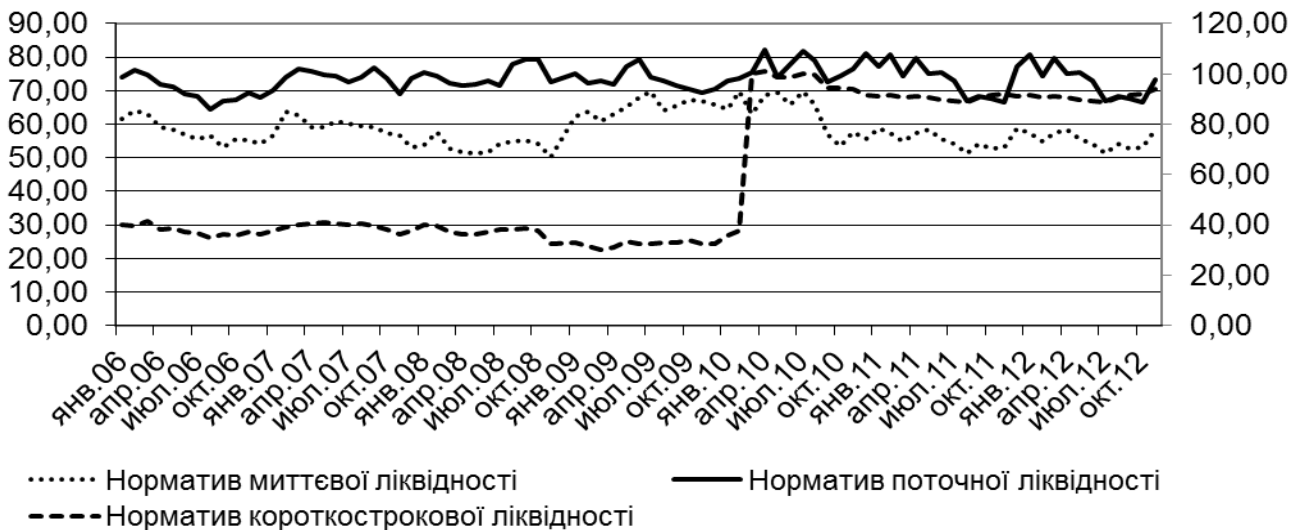

Рис. 1. Динаміка нормативів ліквідності по банківській системі у 2006-2012 рр.

Слід зазначити, що емпіричні дані, наведені на рис.1, засвідчують відсутність існування різких змін значень даних нормативів, навіть у періоди загострення фінансової кризи. Тобто, можна стверджувати, що законодавчо встановлені нормативи, які регулюють діяльність окремих банків, на рівні банківської системи, не можуть виступати індикаторами коливань рівня ліквідності. Проте, дані інструменти банківського нагляду можуть використовуватись Національним банком України поряд з іншими інструментами грошово-кредитної політики для регулювання ліквідності банківської системи.

Для більш оперативного аналізу банківської ліквідності доцільно здійснювати моніторинг стану залишків на кореспондентських рахунках банків в Національному банку. Кошти, які зберігаються на даних рахунках складаються з суми обов'язкових резервних вимог та частини вільної ліквідності.

Згідно з Постановою НБУ № 91 від 16.03.2006 р. «Про затвердження Положення про порядок формування обов'язкових резервів для банків України та філій іноземних банків в Україні» з 30.06.2012 р. встановлені наступні розміри обов'язкового резервування:

- за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств у національній валюті – 0%, в іноземній валюті для короткострокових депозитів – 9%, довгострокових – 3%;
- за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домашніх господарств у національній валюті – 0%, в іноземній – 10%;
- за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших депозитних корпорацій-нерезидентів та інших фінансових корпорацій-нерезидентів у національній валюті та в російських рублях – 0%, в іноземній, окрім російських рублів, - 3% [9].

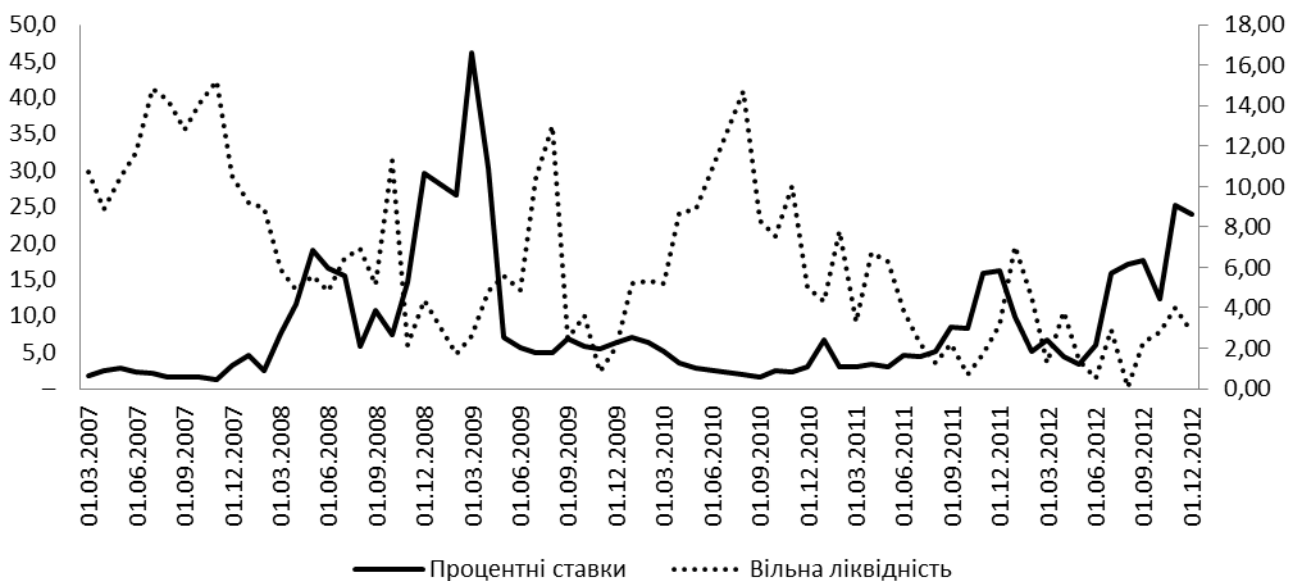
Вільна або недостатня ліквідність розраховується як різниця між обсягом коштів на коррахунках та обсягом обов'язкових резервних вимог. Деякі автори при розгляді даного показника зазначають, що позитивне його значення свідчить про наявність вільної ліквідності в банківській системі, а від'ємне значення – про нестачу ліквідності (дефіцит) в банківській системі країни [10]. Надалі в обсязі вільної ліквідності можна виділити оптимальну вільну ліквідність та надлишкову ліквідність.

Проте, треба зазначити, що випадок, коли обсяг обов'язкових резервів буде меншим за обсяг коррахунків малоімовірний, можливий теоретично. На практиці граничне значення вільної ліквідності у системі дорівнюватиме 0 (у випадку, коли на кореспондентських рахунках буде знаходитись тільки сума обов'язкових резервів). І лише в часи гострої фази банківської кризи можливий випадок, при якому банківська система виявиться не в змозі сформувати навіть мінімальний об'єм ліквідності, що дорівнює сумі обов'язкових резервів. Але в цьому випадку слід вже говорити не про кризу ліквідності, а про системну кризу, або навіть дефолт банківської системи.

Вільна ліквідність – одна з базових характеристик банківської системи. Її непересічна роль пов'язана з тим, що саме цю ліквідність банки використовують для проведення активних та пасивних операцій, а отже, існування певного рівня вільної ліквідності – необхідна умова ефективного та стабільного функціонування всієї банківської системи.

Проте, не будь-який обсяг вільної ліквідності є достатнім для повноцінного функціонування економіки. На нашу думку, про існування недостатнього рівня вільної ліквідності можна говорити коли наявний обсяг вільних коштів не забезпечує потреби банківської системи у проведенні активних та пасивних операцій для забезпечення життєдіяльності економіки.

Про існування такого обсягу недостатньої вільної ліквідності може свідчити, зокрема, підвищення процентних ставок на міжбанківському кредитному ринку при зменшенні обсягів вільної ліквідності (рис.2)

Рис. 2. Динаміка процентних ставок на міжбанківському кредитному ринку та обсягів вільної ліквідності

Поряд з тим, існування певного обсягу надлишкової ліквідності, за умови неповної стерилізації її національним банком, створює інфляційний тиск на економіку і свідчить про розбалансування монетарної кон'юнктури, тобто перевищення пропозиції грошей над попитом на грошово-кредитному ринку. А отже, регулювання саме цієї частини є обов'язком національного банку і здійснюється в межах його монетарної політики.

Таким чином, обсяг вільної ліквідності банківської системи може розраховуватись за формулою:

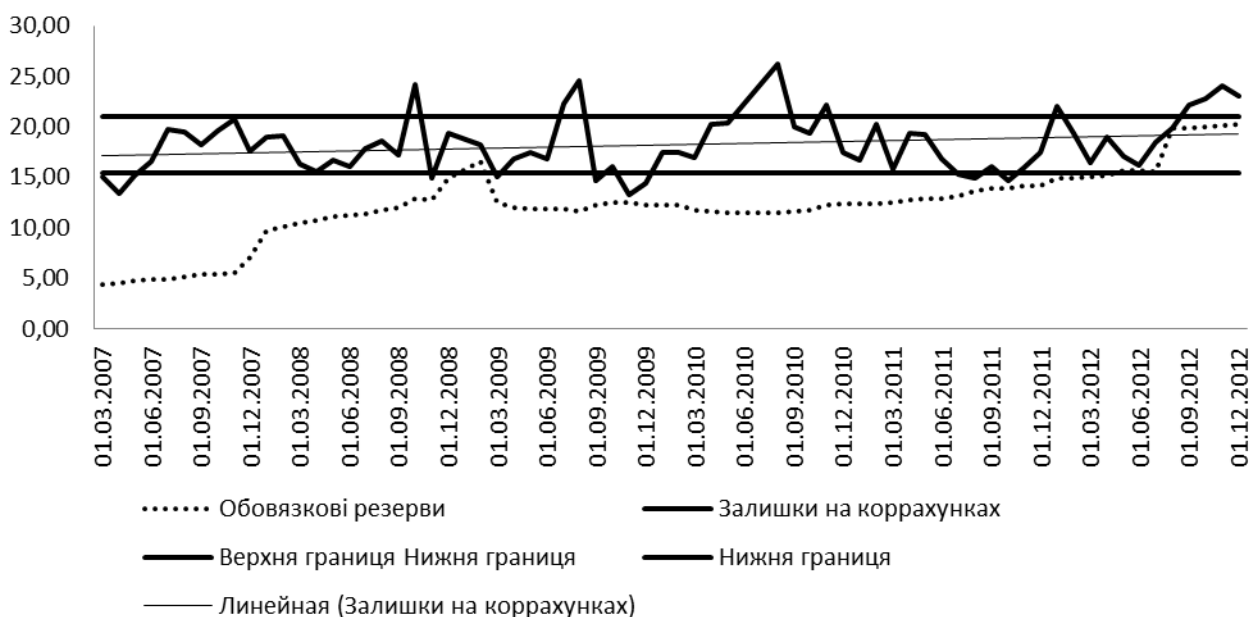
$$L_B = L_H + L_O + L_{Hed} \quad (1)$$

де L_O - оптимальний рівень ліквідності;

L_H - надлишкова ліквідність;

L_{Hed} - недостатня ліквідність.

Аналізуючи існуючі статистичні дані, що характеризують стан залишків коштів на кореспондентських рахунках в Національному банку України, нами виявлена закономірність, що виявляється в стабільності цих залишків протягом досліджуваного періоду. З 2007 по 2012 рр. обсяг коштів, що зберігались на коррахунках українських банків, залишався стабільним навіть при постійному збільшенні обсягів обов'язкових резервів (рис. 3). Про це свідчить і статистичний аналіз коливань ліквідності. Коефіцієнт варіації за вибіркою становить 14,73%, що свідчить про однорідність сукупності, а коефіцієнт осциляції – 72%, тобто в системі існують шоки, що проявляється в розкиді мінімальних та максимальних значень.

Рис. 3. Динаміка зміни рівня залишків коштів на кореспондентських рахунках та суми обов'язкових резервів банківської системи України за 2007-2012 рр.

З огляду на це, можна припустити існування певного природного рівня залишків на кореспондентських рахунках банківської системи, який майже не залежить від обсягів обов'язкових резервів. Цей природний рівень, з одного боку, формується через дії національного банку в межах його монетарної політики як відповідь системи на дію регулятора щодо стерилізації або ін'єкції ліквідності, а з іншого – як прояв стійкості системи, яка прагне повернутись до стаціонарного стану після зовнішніх шоків.

Побудувавши графік динаміки обсягу залишків на коррахунках та обов'язкових резервів (рис.3), а також лінійний тренд до залишків коштів на коррахунках, можна зробити висновок про те, що середнім є обсяг коштів у 18,21 млрд. грн. Стандартне відхилення за вибіркою складає 2,81 млрд. грн. Природний рівень залишків на кореспондентських рахунках банківської системи знаходиться в межах:

$$ЗКР_{\pi} = ЗКР_c \pm s \quad (2)$$

де $ЗКР_c$ – середнє значення залишків на кореспондентських рахунках;
 s – стандартне відхилення.

Отже, прийнявши гіпотезу існування природного або системного рівня залишків на коррахунках, можна стверджувати, що вільна ліквідність банківської системи залежить основним чином від обсягів обов'язкових резервів. Проте, банківська система в липні 2012 року підійшла до точки біфуркації, тобто системного переходу на новий рівень, на якому обсяг обов'язкових резервів перевищив природний рівень коррахунків і досяг значення 19,8 млрд. грн. при залишках на коррахунках у 19,9 млрд., зберігши тенденцію до збільшення, пік якого спостерігався у листопаді 2012 р. на рівні 20,20 млрд. грн. На кінець 2012 року залишки на коррахунках досягли пікового значення в 24,7 млрд. грн., а 17.01.2013 досягли історичного максимуму 30,82 млрд. грн. Відгук міжбанківського кредитного ринку проявився в зменшенні як обсягу наданих кредитних ресурсів так і процентної ставки за ними, яка на початку 2013 року становила близько 5% (середня процентна ставка в 2012 р. була на рівні 25%) [11].

Протягом всього 2012 року в системі спостерігався брак ліквідності як результат дії жорсткої грошово-кредитної політики національного банку, що була направлена на недопущення проведення банками спекулятивних операцій на валютному ринку, з одного боку, та стримуванням інфляційних процесів, з іншого. В результаті, як наслідок недоотримання грошової ліквідності, в економіці спостерігаються дефляційні процеси. Так, індекс споживчих цін до грудня попереднього періоду на кінець 2012 року становив 99,8%.

Жорстка монетарна політика негативно впливає не тільки на фінансовий сектор, стримуючи розвиток банківської системи, а й на реальний сектор економіки. Неспроможність підприємств користуватись кредитними ресурсами, що надають банки, через їх обмеженість та високі процентні ставки, а також зменшення доходів через дію дефляції, негативним чином відбивається на економічному розвитку. Підтвердженням цього може слугувати індекс промислового виробництва, який у 2012 р. мав стійку тенденцію до зниження з 102% у січні до 98,5% у листопаді (рис. 4) [12].

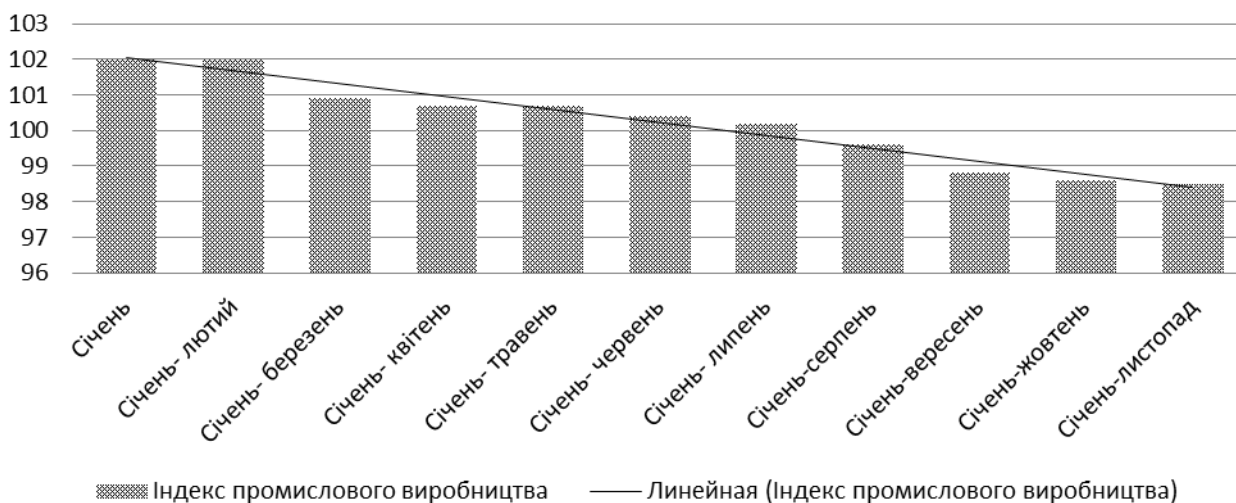

Рис. 4. Індекс промислового виробництва у 2012 р.

Реакцією Національного банку на такі макроекономічні тенденції повинен стати перехід від жорсткого регулювання обсягів ліквідності, що спостерігалось останнім часом, до більш м'якого варіанту. Результатом такої політики стане вивільнення значного обсягу ліквідності, що потенційно може призвести до збурень на валютному ринку, та прискорити темпи інфляційних процесів. Однак, останнє матиме, скоріше, позитивний вплив на економіку, оскільки доведено, що помірна інфляція необхідна для економічного зростання.

Серед інших неавтономних (залежних від дій національного банку) чинників впливу на ліквідність банківської системи, можна також виділити сальдо валютних інтервенцій НБУ та використання кредитів рефінансування. Однак, останні на сьогодні не створюють суттєвої підтримки ліквідності банківської системи, зважаючи на їх обсяг та строковість (75% кредитів надаються строком не більше 13 днів). Мобілізаційні операції Національним банком з червня 2012 р. не використовуються.

Серед автономних факторів ліквідності варто відзначити повільне зростання депозитів, загальний рівень яких у листопаді зріс на 0,5%, тобто на 9,2% з початку року і становив 534,3 млрд. грн. Така тенденція призводить до продовження політики стимулювання банками своїх клієнтів через підвищення ставки за депозитами. Так середня ставка за депозитами в національній валюті на 01.12.12 становила 18,7%, а в січні 2013 р. – 19,16%.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, ліквідність банківської системи є складним та динамічним явищем. Підходи до її розуміння, аналізу й управління значною мірою залежать від наукової парадигми, в межах якої розвиваються погляди на банківську ліквідність, діючих пруденційних механізмів і типу грошово-кредитної політики. Однак, треба зазначити факт безперечного впливу банківської ліквідності на економічний розвиток країни. При недостатньому обсязі ліквідних коштів спостерігається ріст процентних ставок як на міжбанківському ринку, так і на ринку кредитування бізнес-сектору та домогосподарств. Надмірна ліквідність також виступає сигналом неефективності банківської системи, та впливає на загальноекономічний розвиток через створення інфляційного тиску і потребує санаційних заходів з боку центрального банку.

Одним з основних вимірників ліквідності банківської системи виступає обсяг коштів банків на коррахунках в НБУ. Причому, існує певний природний рівень таких залишків, стійке перевищення якого з боку обов'язкових резервів призводить до переходу системи через точку біфуркації, а отже досягнення системою нового стану з іншим природним рівнем ліквідності. Регулювання розривів між обсягами залишків коштів на кореспондентських рахунках та обсягів обов'язкового резервування потребує пильної уваги з боку органів пруденційного нагляду.

Література

1. Banking Banana Skins 2012: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pwc.com/gx/en/banking-capital-markets/banana-skins/index.jhtml>.
2. Глосарій банківської термінології: Ліквідність банківської системи: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123429&cat_id=123216.
3. Галицька, Е. Удосконалення системи показників ліквідності комерційних банків [Текст] / Е. Галицька, Л. Висоцька // Банківська справа. – 2002. – № 2. – С. 19-25.
4. Liquidity (risk) concepts: definitions and interactions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp1008.pdf>.
5. Ліквідність банківської системи України: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 12 / В.І. Міщенко, А.В. Сомик та ін. – К.; Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – 180 с.
6. Постанова Правління Національного банку України №259 від 30.04.2009 р. Про затвердження Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0410-09>.
7. What impact will the introduction of Basel III have on the liquidity of banks? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mazars.ru/Glavnaya-stranica/Novosti2/Nashi-publikacii/Obschie-publikacii/Vliyanie-sistemy-Bazel-III-na-likvidnost-bankov>.
8. Инструкция Банка России от 16 января 2004 г. N 110-И «Об обязательных нормативах банков» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.orioncom.ru/demo_bkb/npsndoc/110i04.htm.
9. Бюлетень Національного банку України (електронне видання) Жовтень 2012 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=72653>.
10. Сомик А. Ліквідність банківської системи України: структура, аналіз чинників і напрями підвищення ефективності регулювання/ А.В. Сомик // Вісник Університету банківської справи Національного банку України – 2008. - №3 – С. 68-72.
11. Показники фінансового ринку: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/allinfo>.
12. Державна служба статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.